

Gromon András: „Nyelvi trükkök” a teológia szolgálatában

Teljesen természetes, hogy nemcsak a teológiai jellegű üzenetek hordozója a nyelv, hanem minden más mondanivalóé is, tehát bármit akarunk is megfogalmazni, csak a nyelv segítségével tehetjük. Itt azonban olyan *sajátos nyelvi eljárásokról*, „ügyes [nyelvi] fogások”, „nyelvi trükkök” bevetéséről lesz szó, amelyek a szerző „hátsó szándékának” kifejezését hivatottak szolgálni; ez a cél, illetve az ily módon kifejezett szerzői üzenet persze egyáltalán nem tűnik föl a „jámbor olvasó” számára, és *jobbára* csak az adott szövegnek más szöveggel/szövegekkel való összevetésével mutatható ki. Az alábbiakban ennek az eljárás módnak a különböző változatait mutatom be, tehát azt, hogy az evangélisták milyen eszközökkel juttatták kifejezésre a *saját*, az eredeti valóságot *megváltoztató* vagy Jézus felfogásától *eltérő* teológiájukat.

I. „Játék” az idézetekkel

Az evangélisták gyakran érvelnek az Ószövetségből vett idézetekkel, ezzel igyekezve alátámasztani mondanivalójukat – a pontos idézés azonban egyáltalán nem érényük. Lássunk három jellegzetes példát.

1) Márk ezekkel a sorokkal indítja evangéliumát (1,1-3): „Jézus Krisztus örömezenetének kezdete. Ahogyan írva van Izajás próféta könyvében: »Íme, elküldöm előtted követemet, aki elkészíti majd utadat. Kiáltó hangja hallatszik a pusztában: Készítsétek el az Úr útját, tegyétek egyenessé ösvényeit!«”

Az még nem lenne baj, hogy idézetnek csak a második fele található valóban Izajás könyvében (40,3), az első fele Malakiás prófétánál olvasható (3,1). Csakhogy *krisztológiai koncepciója érdekében*, vagyis hogy Keresztelő Jánost Jézus „előfutáraként” állíthassa be, az evangélista mindkét idézetben *megváltoztatta* az eredeti szöveget. – A Malakiás-idézet eredetije így hangzik: „Íme, elküldöm követemet, hogy elkészítse előttem az utat”, vagyis az első felében *nincs benne* a Márk-féle „előtted”, a második felében pedig „utadat” *helyett* „utamat” olvasható (szó szerint: előttem az utat). – Az Izajás-idézet értelmét is megváltoztatta az evangélista tagolása. Az eredeti ez: „Kiáltó hangja hallatszik: / Készítsetek utat a pusztában az Úrnak...”, Márk megfogalmazása viszont: „Kiáltó hangja hallatszik a pusztában: / Készítsétek el az Úr útját...”

Eredetileg tehát arról volt szó, hogy a Jahve által küldött követ *Jahve számára* készíti elő az utat, s ezt úgy csűrte-csavarta Márk (és nyomában Lukács is), hogy azt jelentse: az Isten által küldött követ – konkrétan Keresztelő János (!) – *Jézus számára* készíti elő az utat.

2) Amikor Máté elbeszélése szerint a „napkeleti bölcsek” arról érdeklődtek Heródestől, hogy „hol van a zsidók újszülött királya”, ő összehívta a nép főpapjait és írástudóit, és megérdeklődte tőlük, hol kell születnie a Messiásnak, azok pedig ezt mondták neki: „A júdeai Betlehemben; mert így írta meg a próféta: »És te, Betlehem, Júda földje, semmiképp nem vagy a legjelentéktelebb Júda fejedelmi városai között, mert belőled származik majd az a fejedelem, aki pásztora lesz népemnek, Izraelnek«” (Mt 2,1-6).

A Máté által említett idézet azonban ténylegesen két különböző idézet összekapcsolása: Az első túlnyomó része Mikeás 5,1-ből való: „Te, Betlehem, bár a legkisebb vagy Júda nemzetségei közt...”, a második 2Sámuel 5,2-ből: „Legeltesd népemet, Izrael...” – és persze eredetileg mindkét szövegben *Dávid királyra*, illetve „Dávid házára” vonatkozik az „isten ígéret és megbízás” (a pásztor képének a királyra alkalmazása közkeletű volt), nem pedig Jézusra.

3) Józanul szemlélve a dolgot, *semmi* sincs megírva az Ószövetségben konkrétan Jézusról, de szinte tetszés szerint lehet belőle bármit egy elképzelt messiásra vonatkoztatni, s az evangélisták – és más újszövetségi szerzők – meg is tették, „jó kedvvel, bőséggel”. Csak egy kis csokor az állítólag Jézusról szóló „jövendölésekből”: 2Móz 12,46c; 21,32; Iz 53,1-12; Zak 12,10b; Zsolt 22,8-9.16.19; 34 [33],21; 41 [40],10. Hogy aztán Mk 1,2-3 egy Malakiás-idézetet (3,1) tévesen Izajásnak *tulajdonít*, vagy Mt 27,9-10 egy Zakariás-szöveget (11,12-13) *összemos* egy Jeremiás-szöveggel (32,6-11)?

Nagyobb baj, hogy ha egy prófétai szó nem fed pontosan Jézus életének valamely eseményét, akkor az Írást *hozzáigazítják* az élethez (például Iz 8,23-9,1-et Mt 4,15-16-ban, vagy amint mindjárt látni fogjuk, az életet igazítják hozzá az Írás szövegéhez).

Az ún. „beteljesedési idézetek” Máté teológiájának jellegzetességét alkotják, és *krisztológiai*, illetve *ekkléziológiai* elgondolásait tükrözik: segítségükkel egyrészt Izrael és a „pogányok” Messiásaként akarja bemutatni Jézust, másrészt az Ószövetség prófétai hagyományához akarja kötni egyházát, pontosabban ezt a hagyományt akarja élővé tenni a maga egyházának korában, mivel a tanítványi sorsot prófétai sorsként fogja fel. Az effajta idézetek számáról megoszlanak vélemények, de a következő tízet biztosan közéjük sorolják a szentírás-tudósok: 1,22-23; 2,15; 2,17-18; 2,23; 4,14-16; 8,17; 12,17-21; 13,35; 21,4-5; 27,9-10.

A témának hatalmas szakirodalma van, ezért most csak egy mellékes, mondhatni jelentéktelen, de „tréfás” esetre hívom föl a figyelmet:

Márk evangéliumában – jeruzsálemi bevonulását előkészíteni akarván – Jézus azt mondja két tanítványának (11,2): „Menjete el a szemközti faluba; mihelyt beértek, találtok majd egy megkötött számarcsikót, amelyen még senki ember nem ült: oldjátok el, és hozzátok ide!” Máté evangéliumában ez így hangzik (21,2): „Menjete a szemközti faluba, és azonnal találtok majd egy megkötött szamarat, és vele egy csikót: Oldjátok el, és vezessétek őket hozzám!” Vagyis Márknál egy számarról van szó, Máténál kettőről. Miért? Valószínűleg azért, mert Máté *félreérti* a 21,5-ben általa idézett Zakariás 9,9 irodalmi jellegzetességét, a gondolatritmust (*paralellismus membrorum*), vagy pedig azért, mert görcsösen *ragaszkodik* ahhoz, hogy szerinte „egy ióta vagy egy vesszőcske sem múlik el a törvényből, amíg minden meg nem lesz” (5,18). Mindenesetre az idézet így szól: „Mondjátok meg Sion leányának: Íme, királyod jön hozzád, szelíden, számaron ülve, számarcsikó hátán”, Máté pedig azt hiszi, de legalábbis azt sugallja, hogy Zakariás két számarról beszél, és hogy szó szerint beteljesedik a „jövendölés”, ezt a kettősséget már az események leírásába (21,2) is beleviszi, mondván: „Ez pedig azért történt, hogy beteljesedjék, amit az Úr megmondott a próféta által...” (21,4). (Mellesleg a Zakariás-idézet bevezetése – „Mondjátok meg Sion leányának” – nem is Zakariástól van, hanem Iz 62,11-ből.)

De ha már ragaszkodik a jövendölés beteljesedéséhez, akkor Máté a folytatásban is következetes, és azt írja (21,6-7): „A tanítványok elmentek, és úgy tettek, ahogyan Jézus elrendelte nekik. Odavezették a szamarat és a csikót, rájuk tették felsőruháikat, és ő felült *azokra*.” Az előző bekezdésben említettek közül fakad az a képtelenség, hogy Jézus immár egyszerre két számaron ül. Persze valószínűbb, hogy Máté úgy képzelte el: a ruhákat mindkét számarra ráterítették, s így széles „trónus” keletkezett a „király” számára, de Jézus természetesen csak az egyik számaron ült.

II. Kihagyások

Rengeteg példát lehetne felsorolni arra, hogy akár Lukács, akár Máté mi mindent hagy ki az általa fölhasznált Márk-szövegből, és *változtatja meg ezzel annak üzenetét*, de az egyszerűség kedvéért csak a kisebb terjedelműekre hozok példákat (ahogyan a következő alpontban a betoldásokra vonatkozóan is).

1) Ha összevetjük egy leprás meggyógyításának Márk 1,40-45-beli szövegét Lukács leírásával (5,12-15), akkor könnyen feltűnik, hogy Lukács minden olyan mozzanatot kihagy Márk leírásából, amely a Jézusban zajló *érzelmekekre és indulatokra* utal: nem említi meg, hogy Jézus haragra gerjedt, megesett a szíve a lepráson, majd annak gyógyulása után ráripakodott, és rögtön kiutasította őt. (Lukácsnak ezt a jellegzetességét részletesen bemutattam [A retusálás nagymestere](#) c. tanulmányomban.)

Ugyanígy bánik Máté is a béna kezű ember szombati meggyógyításának Márk-féle történetével (Mk 3,1-6 – Mt 12,9-14): tőle nem tudjuk meg, hogy Jézus „haraggal végignézett” a farizeusokon, „és mivel részvétet érzett irántuk, szomorú volt szívük megkövesedettsége miatt”. De sok hasonló esetet lehetne még felsorolni tőle, például Mt 13,58 nem közli, hogy Jézus *csodálkozott* (Mk 6,6); Mt 15,30 nem beszél Jézus *sóhajtozásáról* (Mk 7,34), Mt 19,14 arról, hogy Jézus *bosszús* lett (Mk 10,14), Mt 19,21 pedig arról, hogy Jézus *megkedvelte* a gazdag ifjút (Mk 10,21).

2) A Genezáreti-tavi szélviharhoz kapcsolódó jelent márkí leírásából (Mk 4,35-41) *Lukács* (8,22-25) kihagy két lényeges megjegyzést: a) Nem közli a tanítványok Jézusnak tett szemrehányását: „*Nem törődöl azzal, hogy (elveszünk)?*”, s csak azt írja: „*Rabbi, rabbi! Elveszünk!*” Ezzel egyrészt megmenti a tanítványokat attól, hogy *tiszteletlennek* látszódnak, másrészt elveszi annak a lehetőségét, hogy bárki is *nemtörődömséget* feltételezhessen Jézusról. b) Nem közli Jézus szemrehányását: „*Miért vagytok ennyire gyávák?*” Ezzel egyrészt ismét menti a tanítványok *becsületét*, másrészt (akárcsak az előbbi kihagyással!) megakadályozza, hogy bárkiben fölmerülhessen a gondolat: komoly *konfliktusok* is lehettek Jézus és a tanítványai között.

Lényegében ugyanezeket a vonásokat szemlélteti az is, ahogyan a vérfolyásos asszony meggyógyulásának Márk-féle történetéből (Mk 5,25-34) *Lukács* kihagy egy félmondatot: Amikor Márk szerint Jézus érzékelte magán, hogy erő ment ki belőle, megfordult a tömegben, és így szólt: „*Ki érintette meg a ruhámat?*” Erre tanítványai azt mondták neki: „*Látod, hogy a tömeg szorongat téged, és mégis azt kérdezed, »ki érintett meg engem«?*” *Lukács* mellőzi a mondat második felét („és mégis azt kérdezed...”), így a tanítványok *értetlen-tiszteletlen*, már-már szemrehányó viselkedéséből Péter alázatos szolgálatkészsége lesz: „*Mester, a tömeg szorongat és présel össze téged!*”

3) Amikor anyja és fivérei „*meglátogatják*” Jézust Kafarnaumban, *Lukács* (8,19-21, ill. Mt 12,46-48) csak annyit közöl, hogy „*a tömeg miatt nem tudtak találkozni vele*”, ezért megmondták neki: „*Anyád és fivéridek kinn állnak, és látni akarnak téged.*” Azaz *Lukács* is, *Máté* is teljes terjedelmében törli a jelenet Márk által közölt előzményét, vagyis hogy anyja és testvérei úgy vélték, Jézus „*magán kívül van*”, „*nincs eszénél*”, s ezért „*hatalmukba akarták keríteni*”, hogy hazavigyék (Mk 3,20-22) – tehát hallgatnak az összetűzésükről. Ezáltal az egész jelenetet ártalmatlan színben tüntetik fel, mintha csak barátságos rokoni vizitről lenne szó, amelyet csupán a tömeg tolongása nehezít meg kissé, holott a háttérben az írástudók súlyos, Jézust *lejárató*, sőt *életveszélyes* vádja áll: „*Belzebúb van benne, és a démonok fejedelmének segítségével űzi ki a démonokat.*” A kihagyással tehát *Lukács* és *Máté* is egyrészt „*megőrzi Jézus tekintélyét*”, másrészt eltünteti a Jézus és a családja közti *konfliktust*.

4) Teológiai szempontból az előzőeknél sokkal súlyosabb az alábbi eset: A farizeusok szemrehányást tesznek Jézusnak, hogy tanítványai kalásztépéssel megszegik a szombati nyugalmat, Jézus azonban megvédi őket, mondván: „*A szombat lett az emberért, nem pedig az ember a szombatért, tehát az Emberfia Ura a szombatnak is*” (Mk 2,27). De *Lukács* (6,5 – Mt 12,8-cal együtt) kihagyja Jézus válaszána első, hiteles részét („*A szombat lett az emberért, nem az ember a szombatért*”), alighanem azért, mert az még az 1. század utolsó harmadában élő keresztények szemében is elviselhetetlen eretnokség volt; az Ószövetségben ugyanis épp az ellenkezője áll ennek, vagyis hogy Isten nem az ember javára, hanem saját dicsőségére rendelte el a szombati nyugalmat (2Móz 35,1-3: „*A hetedik nap... szent Jahve számára*”). Jézus azonban frontális támadást intézett a megkövesedett szombattörvény mögötti megkövesedett *istenkép* ellen!

Másfelől nem tarthatjuk hitelesnek Jézus válaszána Márk által is közölt második felét: „*tehát az Emberfia Ura a szombatnak is*”, mert itt az *apokaliptikus* értelemben vett *Emberfia* és *Úr (küriosz)* címmel van dolgunk: azért kell ezt feltételeznünk, mert Isten iránti feltétlen tisztelete (vö. Mk 10,17-18; 12,29) megtiltotta Jézusnak, hogy önmagát vagy az embert általában az Isten adta rend „*urának*” nevezze.

Lukács és *Máté* eljárása – az, hogy Jézus hiteles mondását kihagyják Márk szövegéből, a hiteltelent pedig meghagyják – egyértelműen *krisztológiai* tendenciáról árulkodik, azaz komoly dogmatikai súlya van.

III. Betoldások

1) A Keresztelő Jánost és Jézust *harmonizálni* igyekvő krisztológiai koncepció nem csupán Márkra jellemző (ld. I. 1.), hanem a többi evangélistára is. Két érdekes példa erre *Mátétól*:

Bűnbánati prédikációjában Keresztelő János arra szólította fel a népet, hogy térjenek meg, ennek jeléül merítkezzenek alá a Jordánban, és akkor Isten megbocsátja bűneiket (Mk 1.4). *Máté* szerint *János* így indokolta ezt a felszólítást: „*elérkezett ugyanis a Mennyek országa*” – csak hogy ez a *Jézustól*

való kijelentés (Mk 1,15) sem Márknál, sem Lukácsnál nem található meg ezen a helyen, ez Máté betoldása (ld. még Mt 4,17).

A Hegyi beszédben aztán Máté fordítva is tanúságot tesz a maga elképzeléséről (igaz, meglehetősen rejtetten): *Jézusnak* a „hamis prófétáktól” óvó figyelmeztetése után (7,15-18) Jézus szájába ad egy egyértelműen *Keresztelő Jánostól* származó fenyegetést: „*Isten kivág és tűzre vet minden olyan fát, amely nem terem jó gyümölcsöt*” (19. v.; vö. Mt 3,10b). Ezzel persze nemcsak Keresztelő János és Jézus küldetésének harmonizálását erősíti még tovább, hanem azt is elárulja, mennyire nincs tisztában Jézus istenképével.

2) A földbe elvetett gabonamag kis példázatával (Mk 4,26-28) *Jézus* arra kérdésre ad választ, *hogyan* „érkezik”, „jön el”, „valósul (meg)” Isten országa. A korabeli apokaliptikusok úgy gondolták, az égből jön, hirtelen (az Isten által előre meghatározott napon) és „dörgéssel-villámlással” (az összes gonoszok elleni pusztító háborúval, amelyben Isten az angyalokat, az igazakat és a természet erőit egyaránt beveti, majd idevarázsolja a Paradicsomot). Jézus válasza: Nem, nem így jön el! Nem látványos csodák révén, hanem „csak” a *vetőmag* terméshozásának csöndes, *hétköznapi* „csodájával”. Nem az égből jön, hanem a földön bontakozik ki, nem hirtelen, hanem fokozatosan, és nem „dérrel-dúrral”, hanem szinte észrevehetetlenül, látható ok nélkül, „automatikusan” (28. v.: *automaté* a görögben): „Öntevékenyen hoz termést a föld, először szarát, azután kalászt, azután érett szemet a kalászbán.” A közismert folytatás azonban – „*Amikor aztán a termés engedi, rögtön nekiereszti a sarlót, mert itt az aratás ideje*” (29. v.) – már nem Jézustól való, hanem *Márk* kiegészítése. *Formailag* a Márkra jellemző „rögtön” (*euthüsz*) alkalmazásáról és az ószövetségi idézet (Jóel 4,13) bevonásáról ismerhető fel, hogy betoldásról van szó, *tartalmilag* pedig arról, hogy ez a záradék a jézusi mondanivalóval éppen ellentétes, apokaliptikus irányultságot ad a példázatnak, a végítélet öldöklő angyalára irányítva az olvasó figyelmét (vö. Jel 14,15!).

3) Ugyancsak az apokaliptika világát idézi föl egy lukácsi betoldás, mégpedig egy nagyon drámai helyzetben:

A Golgotára vezető útján *Jézus* így szólt az öt gyászoló és sirató jeruzsálemi asszonyokhoz (Lk 23,28): „Jeruzsálem leányai, ne miattam sírjatok! Sírjatok inkább magatok miatt és gyermekeitek miatt!” Kemény elutasítását akkor érthetjük meg, ha tudatosítjuk, hogy ezek nem azok az asszonyok voltak, akik Galileától egészen a keresztig követték őt (Mk 15,40-41), hanem annak a „Jeruzsálemnek a leányai”, amely elvetette őt és békeüzenetét (vö. Lk 19,41-42), s még inkább, hogy az asszonyok sírása aligha csak a természetes részvét megnyilvánulása volt, hanem *Róma-ellenes* tüntetés is: a Jézus (vagy inkább a vele kivégzésre vitt zelóták?) iránti részvét mellett ott izzott benne a rómaiakkal szembeni gyűlölet is.

A helyzet természetesen nem volt alkalmas arra, hogy Jézus hosszú prédikációt tartson az isten- és emberellenes zelótizmusról, de a pillanat lehetővé tett számára még egy utolsó figyelmeztetést. S miközben a főpapság a nép vallási megrontójaként elítélte, és politikai lázítóként kiszolgáltatta a rómaiaknak, Jézus – a kivégzésre menet is – népe sorsával törődött. Intő szavainak értelmét és üzenetét így adhatjuk vissza: „Ha a rómaiak (pusztán taktikázásból) már velem is ilyen brutálisan bánnak el, jóllehet én csak »nedvdús fa« vagyok, az állam nem igazi, »eltüzelésre« alkalmatlan, veszélytelen »ellensége«, nem valódi lázadó – mit fognak tenni a tüzelésre valóban alkalmas »száraz fával«, a valódi lázadókkal, a »szabadságharcosokkal«, ha nacionalista gondolkodásmódjuk nyomán egyszer kitör a fegyveres konfliktus?”

Lukács azonban ezen a ponton indoklásként jövendölést szúr be az apokaliptikus ítéletről (23,28-29): „*Mert íme, olyan napok jönnek, amikor azt mondják majd: »Szerencsések a meddők; azok az anyaméhek, amelyek nem szültek, és azok az emlők, amelyek nem szoptattak!« Akkor majd kezdik mondani a hegyeknek: »Essetek ránk! És a domboknak: »Takarjatok el minket!«*” (vö. még Lk 13,34-35; 19,43-44; 21,23-24) – és így épp az ellenkezőjére fordítja Jézus mondanivalóját: a népe iránti aggodásból és jóságból Isten bossúja és ítéletének tüze lesz.

4) Egy alkalommal a farizeusok és írástudók a küldetését igazoló csodajeleket, „csodabizonyítékot” követeltek Jézustól, ő pedig kijelentette (Mt 12,39): „Ez a rossz nemzedék csodajeleket követel, de Isten

nem fog csodajelet adni neki, hacsak nem Jónás próféta jelét.” Ez egyértelmű válasz lehetett ellenfelei számára, hiszen ők jól tudták, hogy Jónás könyve szerint Isten egy zsidó prófétát küldött bűnbánati felhívással a „pogány” nagyvárosba, Ninivébe, és ezek a pogányok megtértek, mégpedig *csodabizonyítékok nélkül*, Isten követének *puszta szavára* (Jón 3,1-5)! Más „jelet”, „bizonyítékot” tehát egyetlen nemzedék sem kaphat, Jézusé sem: ahogyan Jónás pusztán a prédikációjával lett „jellé” a niniveiek számára, ugyanúgy Jézus is pusztán igehirdetésével válik megtérésre hívó „jellé” a maga nemzedéke számára.

Máté azonban itt betoldja: „*Ahogyan ugyanis Jónás három nap és három éjjel volt a tengeri szörny gyomrában, úgy lesz az Emberfia is a föld gyomrában három nap és három éjjel*” (12,40) – és ezzel feje tetejére állítja Jézus mondanivalóját, ráadásul nagyon ügyetlenül: Jézus ugyanis azt mondta, hogy nem kapnak semmiféle csodajelet, most meg állítólag mégis felkínál nekik egy bizonyító csodát, nevezetesen háromnapos sírban nyugvását (és a feltámadását), vagyis olyan csodában kellene hinnünk, amely még a jövő tárgya (és amelyet – a feltámadást illetően – nem észlelhetnek majd)! Ráadásul Máté azt is figyelmen kívül hagyta, hogy „a tengeri szörny gyomrában rejtőzést” (amely csupán Jónás kezdeti engedetlenségét jelképezi) a niniveiek nem tapasztalhatták, következésképpen „jel” sem lehetett számukra! További „belső ellentmondás”, hogy a sírban fekvéssel jelképezett halál az apokaliptikus-dicsőséges, feltámadó Emberfia – e világi – kudarcát jelentené (vö. Mk 68. láb.).

Még egy érv a 40. v. betoldás volta mellett: Ha ezt kihagyjuk, akkor „varratmentes” szöveget kapunk, és rögtön világossá válik Jézus mondanivalója: „Ez a rossz nemzedék csodajelet követel, de Isten nem fog *csodajelet* adni neki, hacsak nem Jónás próféta jelét. ... A ninivei férfiak felkelnek majd az ítéletkor ezzel a nemzedékkel együtt, és elítélik azt, mert ők már Jónás *prédikációjára* megtértek” (39. és 41. v.). (Lukács szövege még világosabb, mert ő a csodajel megtagadásához közvetlenül kapcsolja hozzá „Jónás jelének” értelmezését, és csak utána beszél az ítéletről: Lk 11,29-30.)

5) Szintén a csodák témakörébe tartozik Lukácsnak egy apró, de annál sokatmondóbb betoldása: Az *első „kenyérszaporítás”* történetében Márk azt írja, hogy Jézus „kezébe vette az öt kenyeret és a két halat, feltekintett az égre, elmondta a hálaadást...” (a görögben *eulogészen*: Mk 6,41).

Lukács azonban így fogalmaz (9,16): Ekkor kezébe vette az öt kenyeret és a két halat, feltekintett az égre, megáldotta azokat...” (gör. *eulogészen autúsz*). Az „azokat” betoldásával Lukács megváltoztatja az *eulogészen* (áldást mondott, hálát adott) ige jelentését: a kenyér (és a halak) fölött elmondott *hálaadó imából* ezáltal a kenyér (és a halak) *megáldása*, „kenyérszaporítást” eredményező varázsfórmula lesz (pedig hasonló helyzetben, a 22,19-ben, az utolsó vacsora leírásában tudja, hogy az *eulogéin* jelentése ebben az összefüggésben megegyezik az *eukharisztein*-ével). Igaz, hogy ez a formula már Márknál is megtalálható a *második „kenyérszaporítási”* történetben (a halakra vonatkoztatva: Mk 8,7), viszont a **D** kódex ki is javítja az *eulogészasz auta*-t („megáldván a azokat”) *eukharisztészasz*-ra („áldást mondván, hálát adván”).

6) Végül lássuk az itt felsoroltak közül leghosszabb és teológiai szempontból legjelentősebb betoldást, szintén Lukács tollából:

Igen jelentős helyen, a Máté-féle Hegyi beszédnek megfelelő „Mezei beszédben”, a hitelesen jézusi négy „boldogmondás” („Boldogok vagytok, ti szegények, éhezők, sírók, üldözöttek”: 6,20-23) után Lukács betold négy „jaj-kiáltást” (6,24-26): „*Ámde jaj nektek, gazdagok, mert már megkaptátok a nektek járó vigasztalást! Jaj nektek, akik most elteltetek, mert éhezni fogtok! Jaj nektek, akik most nevettek, mert bánkódni és sírni fogtok! Jaj nektek, ha jókat mondanak rólatok az emberek mind! Hiszen ugyanígy cselekedtek atyáik az álprófétákkal.*”

Legalább öt szempont szól az ellen, hogy ezeket a jaj-kiáltásokat hitelesen jézusnak tekintsük:

6. 1. Egy *formális mozzanat*: Máté „Hegyi beszédében” a boldogmondásokat nem követi ez a négy jajkiáltás; ez arra utal, hogy eredetileg nem voltak benne a Beszédforrásban (Q), tehát vagy Lukács alkotásai, vagy a Q általa használt feldolgozásából vette át őket.

6. 2. E jajkiáltások szerzője *következetlenül* járt el: A 24. versben „vigasztalás” helyett – a 23. versbeli „fizetség” ellenpárjaként – „büntetésnek” kellene állnia. A „vigasztalás” egyébként a 21. és 24. vers

szövegösszefüggésébe sem illik bele, mert Jézus nem vigaszt akart adni az éhezőknek, hanem kenyeret.

6. 3. A jóllakottság és nevetés *önmagában véve egyáltalán nem* Isten- vagy emberellenes, sőt (vö. Mk 2 és 87 láb.; Lk 7,34)! Csak a rászorulókkal szembeni szeretetlenség, az osztozni nem akarás Isten- és emberellenes (vö. Mk 8,14-16.21).

6. 4. Ahogyan szinte minden vallásnak, az egész ószövetségi felfogásnak és a Jézus korabeli apokaliptikának is magától értetődő, kihagyhatatlan eleme volt „*a mérleg törvénye*”, vagyis a „kiegyenlítő igazságosság” eszméje, amit egyszerűen így lehet megfogalmazni: „A jók elnyerik jutalmukat, a rosszak elnyerik büntetésüket Istentől” (illetve „az isteni ítélet nyomán a jók és a rosszak rangsora megfordul”). Itt is ezzel az eszmével van dolgunk (akárcsak Lk 16,25 „klasszikus” megfogalmazásában), csakhogy Jézus „botrányos módon” *elvetette* az igazságosság effajta felfogását (ld. pl. Mt 5,20; 5,45.46-48; 20,10.14 – ami azonban nem jelenti azt, hogy az igazságtalanság elvét képviselte volna, ld. Mt 20,13).

6. 5. A Lukács-féle jaj-kiáltások az ószövetségi próféták fenyegetéseit idézik fel, konkrétan Izajás 61,2 szavait *Isten bosszújáról* (ld. még Iz 65,14); csakhogy Jézus tanításának egyik sajátossága éppen ennek az isteni bosszúnak az *elvetésében* mutatkozik meg, ahogyan ezt Názáretben programszerűen fejezi ki azzal, hogy éppen az Isten bosszújáról szóló szavakat *hagyja ki* az Izajás-idézetből (ld. Lk 4,19; vö. még Mt 5,45).

IV. Szövegátalakítások

Természetesen az idézetek megváltoztatása, a kihagyás és a betoldás is szövegátalakítás, az alábbiakban azonban olyan eseteket mutatok be, amelyek nem férnek be a fenti kategóriákba, mert összetettebb vagy többszörösen összetett eljárást mutatnak. Mindenesetre kezdjük az egyszerűbbekkel!

1) A kultikus-aszketikus böjtölés akkoriban az *Isten (Jahve) távolléte* miatti *szomorúságot* fejezte ki, illetve Isten uralmának eljövételét akarta siettetni. Az ezzel kapcsolatos vitában Jézus egy költői kérdéssel fejezte ki véleményét (Mk 2,19a): „Vajon böjtölhet-e a násznép, ha a vőlegény velük van a lakodalmas teremben?” Ezt könnyen megérthették az érdeklődők, ugyanis az Ószövetségből közismert volt a „*Jahve mint Izrael népének vőlegénye*” kép (Iz 54,5; 62,4-5; Jer 2,2; Ez 16. f.; Oz 2,18), vagyis egyértelmű volt *Jézus válaszának üzenete*: Isten, „a Vőlegény” nincs távol népétől, hanem jelen van körében, következésképpen nincs ok a szomorúságra, és így a szomorúságot kifejező böjtölésre sem!

Jézus válaszát azonban már Márk megtoldotta: „*Amíg körükben tartózkodik a vőlegény, nem böjtölhetnek. Jönnek azonban olyan napok, amikor erővel elragadják tőlük a vőlegényt, akkor majd böjtölnek, azon a napon*” (2,19b-20). Ezzel azonban *átértelmezte* Jézus szavait: itt már nem *Isten* a vőlegény, hanem *Jézus*, s az ő erőszakos elragadása miatt (vö. Iz 53,8!) szomorkodva böjtölnek a keresztények, visszaesve a jézusiatlan böjtölés gyakorlatába. Ezzel a kiegészítéssel-átértelmezéssel ráadásul azt a látszatot keltette, *mintha* Jézus már az események kezdetén megjövendőlte volna passióját, s úgy rendelkezett volna, hogy „az öröm miatti böjtölés-nem-tudás” csak földi jelenlétének idejére legyen érvényes, s azt akarta volna, hogy utána meggyászolják, és böjtöljenek távolléte miatt... *Máté* aztán – ebben a pontban elsődlegesen erre szeretném felhívni a figyelmet – már Jézus eredeti válaszába is belevitte az átértelmezést és az abból fakadó következtetést (Mt 9,15), mégpedig mindössze egy *apró nyelvtani változtatás* segítségével: a „Vajon böjtölhet-e a násznép, **ha** a vőlegény velük van...” helyett azt írja: „Vajon bánkódhat-e a násznép, **amíg** velük van a vőlegény?”

Értelmezésemnek ellen lehetne vetni, hogy *Máté* csak azt sűrítette egyetlen szóba, amit Márk másfél mondattal fejezett ki – csakhogy *Máté egyrészt* az általam „*ha*”-val fordított, kétségtelenül többértelmű *en hó* kifejezés („amelyben – mialatt, miközben – addig, ameddig”) jelentését egyértelműre szűkítette azzal, hogy *eph' hoszon-ra* („amíg”) változtatta, *másrészt* másutt is bizonyosságot tett hasonló „*taktikázásról*” (Mt 17,24-27): a templomadó kérdésében Jézus egyértelművé tette, hogy „a fiak szabadok” vagyis nem kötelezhetők az adófizetésre (bár önként megtehetik), a jézusi elvi „*nem*”-et azonban *Máté* gyakorlati „*igen*”-né változtatta a maga betoldásával: „*De hogy ne adjunk nekik okot a*

megütközésre, menj ki a tóra, vedd ki a horgot, és húzd ki az első halat, amelyik ráakad! Ha felnyitod a száját, találsz benne egy ezüstpénzt; azt fogd, és add oda nekik értem és érted!”

2) Első „missziós parancsában” Jézus azzal zárja az apostoloknak adott útmutatásait, hogy „ha egy helység nem fogad be titeket, és nem is hallgatnak meg titeket, távozzatok el onnan, és verjétek le a port lábatokról, tanúságtételül nekik” (Mk 6,11).

Jézus szándéka szerint a tanítványoknak azt kell látványosan a lakosok szeme elé állítaniuk a porlerázással, hogy felkínálták nekik Isten országát, ők azonban elutasították az ajánlatot, vagyis egyszerű figyelemfelhívó jelről van szó.

Lukács azonban megváltoztatja a mondat utolsó szavát: „...tanúságtételül *ellenük*” (Lk 9,5), és ezzel az „aprósággal” a figyelemfelhívó jelből máris „Isten ítéletével” fenyegető jel lesz, s az eredeti jézusi felfogással ellentétben ez a beállítás vádlókká teszi Jézus küldötteit: az ítéleten majd tanúskodnak azok *ellen*, akik elutasították őket, s porlerázásuk már előrevetíti Isten büntető ítéletét. (Ennek megfelelően a második „missziós parancsban” Lukács még azt is betoldja, hogy Szodomának könnyebb sorsa lesz az ítélet napján, mint az ilyen elutasító városoknak: Lk 10,12.) Hogyan feltételezhető volna ilyeneket Istenről az a Jézus, aki azt kívánta tanítványaitól, hogy váljanak olyan irgalmassá, amilyen az Atya (Lk 6,36), és „hetvenszer hétszer” is bocsássonak meg (Mt 18,22)?

3) Márk szerint valaki (Máténál a „gazdag ifjú”) ezzel a kérdéssel fordult Jézushoz: „Jó rabbi, mit tegyek, hogy örök életet örököljek?” , ő pedig így kezdte válaszát: „Miért mondasz engem jónak? Senki sem jó, csak egy valaki: Isten...” (Mk 10,17.18).

Máté ezt így fogalmazza át (19,17): „*Miért kérdezel engem a jóról? Csak egyetlen valaki van, aki jó.*” Ez a változtatás Jézus *felmagasztalását* szolgálja, azaz *dogmatikai* jellegű, s az igen korai „dogmafejlődés” tanúja; azt üzeni, hogy Máté szerint Jézus nem utasíthatta el magától a „jó” jelzőt... – Finoman, de ugyanebbe az irányba mutat a következő két eset is.

4) Jézus „szenvedésbejelentései” Márknál mind a három esetben ezekkel a szavakkal zárulnak (8,31; 9,30; 10,34): „és három nap múltán újból talpra kell állnia”, ill. „három nap múltán újból talpra fog állni” (hagyományos fordításban: „fel fog támadni”). Jézus az apokaliptikusoknak „a világ végéhez” kötődő elképzelésével szemben itt azt hangsúlyozza, hogy Isten a halál után *hamarosan* újból életre kelti az embert (azaz nemcsak őt, hanem *minden* embert – következésképpen őt is, vö. Mk 68. l.áb.). A „három nap múltán”, azaz „rövid időn belül, hamarosan” jelentésű semitizmust azonban (a görögben *meta treisz hémeras*; vö. még Mk 14,58; 15,29) Máté és Lukács is átalakítja „a harmadik napon”-ra (*té trité hémera*: Mt 16,21, Lk 9,22): „de harmadnapon fel kell támadnia”, ill. „a harmadik napon feltámad”. Ez az időpontrögzítés megfelel annak a *krisztológiai irányultságnak*, amellyel Jézus „feltámadását” kivételes, csodaszerű eseményként értelmezik majd, és „messiási” meg „istenfiúi” mivoltát (s ezen belül tökéletes jövőbelátását) „bizonyítják” vele.

5) Fülöp Cezaréája vidékén Jézus az iránt érdeklődött tanítványaitól, hogy mit gondolnak személyéről az emberek, majd a különböző vélemények meghallgatása után azt kérdezte tőlük: „De ti, mit mondotok ti, ki vagyok én?” Péter azt felelte: „Te vagy a Messiás.” Ezután Márk azt írja: „Erre keményen rájuk szólt, hogy senkinek se beszéljenek őróla” (Mk 8,27-30).

A közkeletű felfogással szemben ez azt jelenti, hogy Jézus sehogyan sem foglalt állást Péter véleményével kapcsolatban!! Már csak a messiási cím (elvi) többértelműsége miatt sem válaszolhatott egyszerű igennel (még utalásszerűen sem), de azért sem, mert *a közgondolkodásbeli értelmezést* határozottan vissza kellett volna utasítania; ráadásul – noha mindenfajta messiásvárást elutasított (ld. Mk 12,35-37) –, Istenről szóló üzenetével mégiscsak valamiféle „messiási” küldetést akart teljesíteni, azaz nagyon is konkrét „üdvösségre” akarta vezetni népét, *igazi* politikai, társadalmi, vallási stb. szabadságra és békére (vö. Lk 4,17-21; 13,34-35; 19,42 – vagy Mt 5,41). Jézus állást-nem-foglalását tehát semmiképp sem lehet Péterrel egyetértésként értelmezni, mint ahogy a nép elképzeléseivel (Mk 8,28) való egyetértéseként sem.

Megerősíti ezt, hogy Péter nyilvánvalóan igenlést várt Jézustól (ahogyan ezt Máté 16,17 majd betoldja), mint ahogy az evangélium első olvasói is, akik már Messiásnak tartották Jézust. Az evangélium feliratának tanúsága szerint (Mk 1,1) Márk is annak tartotta; ha tehát tudott volna olyan

hagyományról, amely szerint Jézus egyetértett Péter felfogásával, aligha hallgatta volna el! (Írói tisztelege elismerést érdemel!)

Jézus csak annyit mond itt, hogy „senkinek se beszéljenek *őróla*” (*peri autú*): A tanítványoknak *nem* Jézus *személyét* kell igehirdetésük középpontjába állítaniuk, *hanem* Jézusnak Istenről és az ő országról szóló *üzenetét*, és azt tetteikkel is hitelesíteniük kell (vö. Mk 6,12-13).

Lukács azonban ezt írja: „felszólította őket, hogy senkinek se beszéljenek *erről*” (Lk 9,21: *médeni legein túto*), és minden bizonnyal azért változtatta meg Márk szövegét, mert el akarta venni az egyértelmű tiltás életét: „Senkinek se beszéljenek *erről*”, vagyis „senkinek se mondják el ezt” – és az olvasó könnyen kiegészíthette: „noha Péter igazat mondott”. Lukács szerint ugyanis Jézus a Messiás, de ennek nyilvánvalóvá válásához Jézus szenvedésén vezet keresztül az út (Lk 24,26.46), ezért Jézus Messiás-voltát csak húsvét után szabad (és kell) majd nyíltan hirdetni (ld. ApCsel 2,36).

Máté pedig már azt állítja, hogy Jézus így felelt Péternek: „*Szerencsés vagy, Simon, János fia, mert nem test és vér tárta föl ezt neked, hanem az én mennyei Atyám...*” (16,17).

Azt látjuk tehát, hogy Jézus reagálása Márknál még – rejtetten bár, de – Jézus messiás volta *ellen* szól, Lukács már *kétféltelművé* teszi a szöveget, Máté pedig teljesen az *ellenkezőjére* fordítja Márk szövegét, mondván: ő a Messiás. Azt is mondhatnánk: a *dogmafejlődés* érdekes példájának vagyunk tanúi...

6) Végül lássunk egy példát arra, hogy néhány *apró* változtatás és betoldás milyen nagy mértékben változtathatja meg egy leírás valóságtartalmát és üzenetét.

Annak érdekében, hogy az eredeti *beteggyógyításból halott-feltámasztást* csinálhasson, Jairus lányának történetében (Lk 8,40-42.49-56) Lukács – csupán a most vizsgált szempontból! – négyszeresen megváltoztatja Márk szövegét (Mk 5,21-24.35-43): **a)** Márk azt írja, hogy a lány „a végét járja” (*eszkhatósz ekhei*), Lukács azt mondja, „haldoklott” (42. v.: *apethnészken*). **b)** Márknál azt a hírt hozzák Jairus házából, hogy „meghalt” (*apethanen*: az *aorisztosz* azt fejezi ki, hogy „beállt a halál”), Lukács azt írja (49. v.), hogy „halott” (*tethnéken*: a *perfectum* a halál visszavonhatatlanságát, végérvényességét fejezi ki). **c)** Jézus kijelentését követően, hogy „a gyermek nem halt meg, hanem alszik”, Márk csak annyit ír, hogy „erre kinevették”, Lukács azonban betoldja (53. v.): „mert *tudták*, hogy meghalt” (ezúttal *aorisztosz* = „beállt a halál”). **d)** Jézusnak a lányhoz intézett felszólítása – „Gyermekem, ébredj föl!” – után Lukács betoldja (55. v.): „erre visszatért a szelleme”, s ezzel azt hangsúlyozza, hogy a gyermek voltaképpen már a túlvilágról tért vissza.

* * *

Mindezek nyomán eszembe jutott a geri rabbi – számomra megrendítő – vallomása: „Gyerekkoromban nem voltam hajlandó a nyelvtan tanulmányozásában elmélyedni, mert úgy véltem, hogy az is csak egy tudomány a sok közül. Később azonban ráadtam a fejemet – amikor észrevettem, hogy azon nyugszanak a Tóra titkai.” Ki vonhatná kétségbe e szavak mélységét?

(2019. november)